

UNDE A FOST „REGATUL” LUI DICOMES?

DE

D. PROTASE

La plasarea în cadrul larg al Daciei de după Burebista a teritoriului unde a stăpinit Dicomes, „rege al geților” (ὁ Γετῶν βασιλεύς), cum îl numește Plutarh¹, s-au referit mulți dintre istoricii români din ultimele patru decenii, dar pînă în timpul din urmă nimeni nu a stăruit în mod deosebit asupra localizării „regatului” acestui dinast daco-get. În afară de N. Iorga², care spunea despre Dicomes că „e greu să i se arate așezarea . . .”, și cu excepția lui N. Gostar³, care îl presupune a fi fost în Moldova centrală, cu reședințe fortificate pe valea Bistriței, toți ceilalți istorici și cercetători de la noi s-au pronunțat în treacăt, mai mult sau mai puțin categoric, pentru fixarea lui în Cîmpia Munteniei⁴. Probabil că în această apreciere generală, din lipsa unor dovezi concrete, concludente, s-a avut în vedere epitetul de „rege al geților” folosit de Plutarh, configurația politică din Dacia după moartea lui Burebista și considerentul că, din apropierea Istrului, Dicomes putea interveni mai ușor în conflictul dintre Octavianus Augustus și Marcus Antonius, oferind ajutor militar acestuia din urmă, înainte de confruntarea decisivă de la Actium (31 î. e. n.).

Problema determinării zonei geografice nord-danubiene unde se afla formațiunea politică de sub conducerea lui Dicomes este reluată, recent, de cercetătoarea bucureșteană Maria Chițescu⁵, care, pornind de la știrile literare din Plutarh și Dio Cassius⁶, conexeate cu unele date arheologice, se folosește din plin — lucru la care nu s-a recurs pînă acum — și de posibilitățile documentare ale numismatiei. Punînd la contribuție

¹ Antonius, 63.

² *Istoria românilor*. vol. I, partea a II-a, București, 1936, p. 37.

³ *Apulum*, V, 1964, p. 143.

⁴ Vezi, de pildă, V. Părvan, *Getica*, București, 1926, p. 82; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, ed. a III-a, București, 1938, p. 64; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 50, și în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 289; Em. Condurachi, în *Studii*, I, 1948, p. 6; R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 258—259; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 119.

⁵ *Unele aspecte ale relațiilor dintre Dicomes și Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice (O problemă de geografie istorică)*, în *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 655—665.

⁶ Maria Chițescu, în *op. cit.*, p. 660.

într-o strînsă corelație cele trei categorii de surse informative și acordînd un mare credit descoperirilor monetare și unor aspecte particulare ale circulației monetare din Dacia în ultimele trei decenii ale secolului I î. e. n. și în secolul I e. n., autoarea ajunge la concluzia că „într-adevăr Dicomes își exercita autoritatea . . . în aceste părți de la poalele Carpaților Moldovei și nu în Muntenia”, admitînd totodată că „regatul” lui se putea întinde și la vest de Carpații Orientali, în Țara Bîrsei mai ales ⁷. Printr-un sistem de argumentare nou în această problemă, propriu și independent, cercetătoarea-numismată de la București aduce în discuție date documentare concrete și ajunge să stabilească anumite conexiuni cauzale între fapte cunoscute istoric, sprijinind astfel ipoteza formulată de N. Gostar (exclusiv pe bază de descoperiri arheologice) cu privire la așezarea în Moldova a stăpînirii lui Dicomes.

Dar să intrăm în miezul lucrurilor și să urmărim în detaliu documentația numismatică, întrucît aceasta formează de fapt centrul de greutate în argumentarea autoarei.

Considerînd ca sigură participarea unei armate trimise de Dicomes lui Antonius în bătălia cu Octavianus la Actium și că, în schimbul ajutorului militar acordat prietenului său, căpetenia geto-dacilor ar fi primit, printre altele, și anumite sume de bani, Maria Chițescu stabilește o legătură între aceste fapte și prezența masivă în Dacia a denarilor emiși de Antonius pentru plata soldaților din legiunile adunate de el, în vederea memorabilei lupte ce avea să se dea la Actium. Se apreciază astfel că numărul mare al acestor denari găsiți în Dacia au ajuns aici nu numai pe cale comercială, ci și ca soldă sau recompensă dată de Antonius lui Dicomes. Pornind de la aceste premize, de valabilitatea cărora nu se îndoiește cîtuși de puțin, autoarea a întreprins o cercetare specială de depistare, catalogare și cartografiere a locurilor din Dacia (Dobrogea, Muntenia, Oltenia, Banat, Transilvania și Moldova), unde s-au descoperit, izolat sau în tezaure, monedele triumvirului M. Antonius, bătute anume pentru legiuni.

Lista de 44 descoperiri, 27 tezaure și 17 puncte cu monede izolate, și harta lor de răspîndire ne oferă o situație statistică interesantă. Din totalul de circa 533 denari de acest fel cunoscuți autoarei în toată Dacia, aproape 420 s-au găsit în Moldova, 68 în Transilvania, 20 în Oltenia, 7 în Dobrogea, 4 în Banat și numai 3 în Muntenia. Cele 27 tezaure se repartizează geografic după cum urmează: 13 în Moldova, 7 în Transilvania, 4 în Oltenia, 2 în Banat și 1 în Dobrogea. Important de remarcat este că în Muntenia și sudul Moldovei, deși se cunosc mai multe tezaure cu monede romane republicane ce se termină la sfîrșitul secolului I î. e. n. sau cu piese de la primii împărați romani, totuși ele nu conțin de loc denarii lui Antonius destinați legiunilor. În schimb se constată că descoperirile sînt concentrate în Moldova centrală, într-o zonă relativ restrînsă, ce se circumscrie între Poiana (la sud), Tîrpești (la nord), valea Siretului și Carpați. Se menționează apoi și faptul, deosebit de semnificativ, că în Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia și vestul Uniunii Sovietice monedele de acest tip — după cunoștința autoarei — sînt extrem de puține, în comparație cu teritoriul Daciei. Pe temeiul unor atare date numismatice, care — după cum se estimează — corespund spațial și cronologic unei arii presărate cu vestigii dacice diverse, inclusiv cetatea de la Bîtea

⁷ *Ibidem*.

Doamnei lingă Piatra Neamț (socotită loc de reședință al lui Dicomēs), și ținînd seama de situația istorică generală din Dacia în acea perioadă, Maria Chițescu a înregistrat observațiile și concluziile arătate mai sus.

Îndată după apariția studiului în chestiune, acad. C. Daicoviciu a publicat o fugară, dar substanțială, notă referitoare la problema dezbătută de cercetătoarea bucureșteană⁸. După ce face cîteva observații judicioase privind metoda și baza documentară pe care se sprijină localizarea șefului daco-get în Moldova și admitînd cu oarecare rezerve că „logica autoarei cu originea acestor monede pe pămîntul Moldovei e cea justă”, istoricul de la Cluj afirmă categoric: „Nu putem fi, în schimb, de acord cu legarea acestui fenomen de regișorul Dicomēs, nici cu stăpînirea lui în Moldova, și în Țara Birsei . . . Nu există nici o probă pentru stăpînirea lui Dicomēs în Moldova, ci totul pledează contra unei asemenea teze sau ipoteze”⁹. Remarcînd că grosul monedelor cu pricina au apărut tocmai în *zona Siretului* mijlociu și îndeosebi la est de rîu, unde în acel timp era teritoriul de sălășluire al bastarnilor, acad. C. Daicoviciu susține că numărul incontestabil mai mare al monedelor de tipul respectiv în Moldova s-ar putea pune în legătură „nu cu dacii lui Dicomēs, ci cu *bastarnii*”, despre care se știe că „erau de partea lui Marcus Antonius, că ei luau bani de la romani . . .”¹⁰.

Citînd cu interes lucrarea merituoză de cercetătoare de la București și nota cu obiecțiunile și încheierile la care s-a oprit acad. C. Daicoviciu, ne-a surprins atît numărul redus al localităților cu monede de la M. Antonius, cît și totalul pieselor însele, găsite spre a reprezenta situația din Transilvania. După o căutare de material numismatic suplimentar în teritoriul dacic transilvan, am ajuns să constatăm că lista descoperirilor monetare din studiul în discuție nu numai că nu e completă¹¹ — lucru adesea explicabil în cazul statisticilor de orice fel — dar ea nu redă nici măcar jumătate din locurile și monedele semnalate în publicații. Firește că asemenea stare de lucruri, chiar dacă nu răstoarnă integral, poate totuși să slăbească sensibil temeiul documentar de natură numismatică de pe care se duc discuțiile și se formulează concluziile legate de locul lui Dicomēs în cadrul geografic al Daciei.

Iată descoperirile de monede cu „*legio*” de la M. Antonius — tezaure sau piese răzlețe — de pe teritoriul Daciei transilvane, descoperiri ce trebuie adăugate la lista și harta Mariei Chițescu.

1) *Alba Iulia* (APVLMV), jud. Alba. — O monedă a lui M. Antonius cu „*legio*” s-a găsit izolat pe teritoriul orașului roman (I. Winkler, în *Acta Musei Napocensis* (citat în continuare A.M.N.), II, 1965, p. 247).

2) *Barbura*, jud. Hunedoara. — Cunoscutul tezaur provenit din această localitate, din conținutul căruia au fost văzuți și determinați 83 denari eșalonați cronologic pînă la Marcus Aurelius, conținea și două exemplare de la M. Antonius, destinate legiunilor (P. Kerekes, *NumKözl*, XIV, 1915, p. 70).

⁸ C. Daicoviciu, *Însemnări despre Dacia (XVIII). Unde a stăpînit Dicomēs?*, în *Steaua* (Cluj), XX, nr. 2 (229), februarie 1969, p. 100—101.

⁹ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 101.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ E drept că autoarea spune (*op. cit.*, p. 657, nota 10) că i-au putut scăpa unele descoperiri, dar aici este vorba de „scăpări” prea mari, care nu pot fi trecute ușor cu vederea, cînd se operează și se formulează concluzii pe bază de statistică.

3) *Cepari*, jud. Bistrița-Năsăud. — Printre alte monede romane republicane, se menționează și un denar al lui Marcus Antonius, găsit în 1886 (*Programm des ev. Gymnasiums in Bistritz*, citat în continuare *Programm Bistritz*, 1885/86, p. 36).

4) *Cristurul Secuiesc* (Imprejurimi), jud. Harghita. — Într-o bogată colecție de denari romani, adunați din împrejurimile orașului, Fr. Müller a văzut mai multe piese de la M. Antonius. Nu se precizează, însă, dacă monedele erau de tipul cu „legio”, ceea ce pare foarte probabil. Seria monedelor din colecție se oprea la Marcus Aurelius (Fr. Müller, în *MCC*, IV, 1859, p. 165, n. 2).

5) *Dobrlca*, jud. Alba. — În tezaurul ieșit la lumină în primăvara anului 1967, format din 37 denari romani republicani și imperiali, datînd dintre anii 137/134 î.e.n. și 96 e.n., se aflau și patru exemplare emise de M. Antonius pentru legiuni (E. Chirilă și Ion A. Aldea, în *AMN*, V, 1968, p. 430).

6) *Girbou*, jud. Sălaj. — Într-un tezaur achiziționat parțial era și un denar cu „legio” de la M. Antonius (C. Torma, *A limes Dacicus felső része*, Budapesta, 1880, p. 91).

7) *Moigrad — Jac* (POROLISSVM), jud. Sălaj. — În colecția de monede a Muzeului din Zălau se află șapte sau opt denari ai lui M. Antonius cu „legio” (I. Winkler, în *AMN*, I, 1964, p. 216, nota 12 și p. 217, nota 13; V. Lucăcel, *Catalogul de monede antice al Muzeului din Zălau*, 1968, p. 6).

8) *Reghin* (Imprejurimi), jud. Mureș. — Dintr-un tezaur compus din peste 600 denari romani s-au salvat 301 piese, datele pînă în anul 176 e.n. Între ele se semnalează și un denar al lui M. Antonius, fără precizarea dacă era sau nu emis pentru legiuni (C. Gooss, în *AVSL*, IX, 1870, p. 52—53; XIII, 1876, p. 301; F. Römer, în *AÉ*, III, 1870, p. 28).

9) *Sarmizegetusa* (VLPIA TRAIANA), jud. Hunedoara. — În cursul săpăturilor conduse de C. Daicovicu, în interiorul amfiteatrului roman s-au descoperit 121 monede de argint și de bronz ce mergeau pînă la Gallienus. Între ele erau și doi denari de la M. Antonius pentru legiuni. Alți doi denari de același tip s-au găsit și în ruinele din alte puncte ale capitalei romane (D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 96).

10) *Sighișoara*, jud. Mureș. — În locul numit „Kulterberg”, într-un mormînt de incinerare familial, în anul 1860, s-au descoperit, toate la un loc, 112 monede romane de argint, avînd următoarea repartitie: una republicană (a. 99—94 î.e.n.), șase de la triumvirul M. Antonius (a. 31 î.e.n.), toți denari cu „legio”, iar restul de 105 piese datează de la Nero la Antoninus Pius, ultima fiind bătută în anul 157 e.n. (K. Fabritius, în *AVSL*, 1862, p. 287—314; D. Protase, *op. cit.*, p. 50—51).

11) *Turda* (POTAISSA), jud. Cluj. — În colecția muzeului local există vreo cinci-șase denari de la M. Antonius pentru legiuni, găsiți ocazional pe raza orașului antic (Informație de la Iudita Winkler, care urmează să-i publice împreună cu alte monede romane de la *Potaissa*).

12) *Tibodu*, jud. Harghita. — În cunoscutul tezaur constituit din 826 denari romani (202 republicani emiși pînă în a. 31 î.e.n., iar restul de 624 imperiali de la Vespasian pînă la Marcus Aurelius) un număr de 185 exemplare datau dintre anii 43 și 31 î.e.n. Printre acestea din urmă erau multe monede cu „legio” de la M. Antonius, unele purtînd contramărci (*signa incusa*). La publicarea tezaurului nu s-a arătat numărul monedelor lui Antonius, dar se poate deduce că cel puțin 30 erau denari pentru legiuni (J. G. Seidl, în *AÖG*, XIII, 1864, p. 136—138; D. Protase, *op. cit.*, p. 88—89).

13) *Voivodeni*, jud. Mureș. — Printre alte monede romane este semnalat și un denar al lui M. Antonius, fără mențiunea dacă era sau nu cu „legio” (T. Cipariu, în *Archiva pentru filologie și istorie*, 1869, p. 424; *Programm Bistritz*, 1870/71, p. 86).

Completînd lista Mariei Chițescu cu cea întocmită de noi aici, rezultă că numărul localităților din Transilvania în care s-au aflat monede de la M. Antonius bătute pentru legiuni se ridică de la 10 la 22, iar numărul

de exemplare se poate evalua de la 69 la circa 140. Deci, cel puțin o dublare și a numărului de monede și a locurilor în care ele s-au găsit. În cele 13 puncte noi din lista noastră, monedele triumvirului roman apar de opt ori izolat, iar de patru ori în tezaure (*Barbura, Dobîrca, Reghin, Tibodu*).

Dacă raportăm această situație documentară, îmbunătățită, la cea din Moldova, ajungem la unele constatări, nu lipsite de interes. Astfel, observăm că în Moldova au fost depistate 12 localități, din care 11 cutezare și una cu o descoperire izolată, toate la un loc avînd aproape 420 de piese. Pentru Transilvania avem acum 23 puncte geografice cu 12 tezaure și zece descoperiri răslețe, totalizînd aproximativ 140 monede. Scăzînd, însă, din suma de 420 monede aflate în Moldova denarii antonieni tezaurizați în numai două localități, și anume la Muncelu de Sus (202 exemplare) și la Prăjești (83 exemplare), rămîn pentru teritoriul central moldovean circa 140 de monede, deci tot cîte cunoaștem acum în Transilvania. Așadar, decalajul statistic între cele două regiuni se micșorează simțitor.

Dar oricum am judeca lucrurile, chiar după această substanțială augmentare a listei descoperirilor din Transilvania, un fapt rămîne totuși incontestabil: în momentul de față, din cei peste 600 denari în cauză, cunoscuți în Dacia în 54 de locuri, aproape 420 sînt în Moldova centrală, vreo 140 în Transilvania, restul distribuindu-se variabil, dar în număr foarte mic, în celelalte ținuturi ale Daciei¹². Se impune, prin urmare, o apreciere istorică, în funcție de starea actuală a documentației numismatice în ansamblu, pentru întreaga Dacie.

Examinînd epoca în care au circulat și s-au tezaurizat denarii lui M. Antonius în spațiul dacic, observăm — grație indiciilor oferite de monedele cu care se sfîrșesc cele vreo 27 tezaure incluse în calcul — că avem de a face cu o circulație relativ lungă, de aproximativ un secol și jumătate. După lupta de la Actium și pînă în prima jumătate a secolului al II-lea e.n., prezența acestor monede pe piața Daciei este deplin asigurată. Tezaurele care se încheie cu monede de la Augustus (*Poiana*), Tiberiu (*Fotoș*), Caligula (*Augustin*), Vespasian (*Bozieni, Diaconi, Poiana, Rîpile*), Domițian (*Poiana-Gorj, Pasul Vîlcan*), Nerva (vechiul județ Hunedoara¹³, *Dobîrca*), Traian (*Orăștie*) stau mărturie că pe parcursul acestei lungi perioade de timp monedele respective se aflau în circulație, alături de emisiunile mai noi. Cantitatea și intensitatea lor circulatorie sînt, firește, greu de evaluat. Dar fără risc se poate presupune că ele erau foarte reduse,

¹² Notăm că în Banat și Oltenia am mai găsit cîte o descoperire izolată conținînd monede de la M. Antonius destinate legiunilor. Este vorba de descoperiri mai vechi și anume la *Maidan*, jud. Caraș-Severin (I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Timișoara, 1907, p. 28) și în vechiul județ *Dolj* (Irimia E. Dimian, în *SCIV*, V, 1955, 1—2, p. 305). Credem că, la o căutare mai insistență, și în părțile Daciei oltene—bănățene numărul monedelor cu pricina s-ar putea dovedi că a fost ceva mai mare, decît cel indicat acum.

¹³ Observăm că cele trei loturi de monede din colecția lui M. P. Szathmári (Cluj), sosită de Iudita Winkler (*SCN*, III, 1960, p. 442—446) ca trei tezaure separate, descoperite la *Costești, Hașef* (fostul comitat) și *Hunedoara* (vechiul județ), au format în realitate — după părerea noastră — un singur tezaur, de tipul celor de la *Poiana-Gorj, Pasul Vîlcan, Orăștie, Dobîrca, Grădiștea Muncelului, Ingropate* în ajunul și din cauza războaielor de cucerire a Daciei. Același an de gărire, aceeași regiune de proveniență, aceiași achizitori concomitenți, ca și descoperirea într-un singur an (I) a trei (I) tezaure cu compoziție relativ rară pentru Dacia se opun categoric în a considera aici trei tezaure și pledează hotărît în favoarea unui singur tezaur, găsit undeva în vechiul județ Hunedoara și dezmembrat ulterior în trei loturi, care i-au fost prezentate spre examinare învățatului clujean Szathmári.

în comparație cu numeroasele serii de denari puși în circulație de Augustus și împărații din secolul I e.n. Neclară rămîne circulația denarilor antonieni în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., deoarece în tezaurele care se termină cu piese de la Antoninus Pius (*Muncelu de Sus*), Marcus Aurelius (*Oniceni, Negri, Barbura, Reghin, Tibodu*), Commodus (*Gîrla Mare*) sau chiar de la Elagabal (*Frîncești*) ei puteau intra în nucleul de acumulare inițial, a cărui fixare riguroasă în timp este mai dificilă de apreciat. În tot cazul, un lucru este în afara oricărui dubiu : denarii aceștia au rămas în circulație și s-au teaurizat începînd cu Augustus pînă în prima jumătate a secolului al II-lea e.n., dacă nu cumva, cu totul sporadic, chiar și mai tîrziu. Desigur că frecvența lor în circuitul pieței la daci va fi fost mult mai mare în veacul premergător războaielor dintre Traian și Decebal, scăzînd apoi considerabil în vremurile următoare, atît în spațiul Provinciei, cît și în ținuturile locuite de neamurile dace libere. Folosirea și teaurizarea monedelor de acest tip, ca și îngroparea tezaurelor în care ele se află, nu pot fi legate — în Dacia preromană ori în Dacia rămasă liberă după 106 — decît de populația dacică¹⁴. Repartiția geografică, structura și epoca de îngropare a tezaurelor, conjugate cu descoperirile răslețe de monede antoniene, exclud un eventual scepticism în această privință.

Cheia reală a întregii probleme rezidă, însă, nu atît în fenomenul de circulație, cît mai cu seamă în aflarea modalității cum acești denari au ajuns în Dacia. Întii de toate, calea comercială obișnuită nu poate fi principial exclusă. Ea este, de altminteri, unanim acceptată. Dar întrebarea care s-a pus și se pune este aceea de a ști dacă ei au pătruns la nordul Dunării numai prin comerț sau și ca soldă pentru Dicomes. Dacă admitem fără rezerve participarea la bătălia de la Actium, alături de Antonius, a unei armate geto-dace plătite cu bani și dacă masarea monedelor în Moldova o considerăm că reprezintă consecința acestui fapt, atunci teza Mariei Chițescu despre așezarea lui Dicomes în Moldova apare foarte ispititoare. Dar, trebuie să recunoaștem, că tocmai aceste premise nu ne oferă toată garanția necesară, motiv pentru care nici concluzia, prezentată ca certitudine, nu rămîne pînă la urmă decît o ipoteză interesantă, mai mult sau mai puțin verosimilă. Că „regatul” lui Dicomes s-a întins și în sud-estul Transilvaniei este posibil, dar faptul ca atare rămîne iarăși o simplă afirmație, care de data aceasta nu se mai poate sprijini nici pe monedele cu pricina, iar similitudinea olăriei dacice din Moldova cu cea din Țara Birsei, sugerată ca argument, este clar că nici nu poate fi pusă în discuție. Cu asemănarea formelor și facturii ceramicii dacice din cele două zone geografice nu se poate opera în nici un fel în această problemă. Olăria dacică din secolul I î.e.n., la care se face referință, prezintă o pronunțată uniformitate în toate teritoriile populate de daco-geți, fără a permite distincții zonale atît de tranșante¹⁵.

Tot în domeniul prezumțiilor rămînem, evident, chiar dacă socotim că denarii respectivi au ajuns în număr mai mare în Moldova nu prin

¹⁴ În acest sens, vezi, de pildă, lucrarea Iuditei Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘCluj*, seria a III-a. Științe sociale, an VI, nr. 1—2, 1955, *passim*, iar pentru Moldova (secolele II—III e.n.) studiul publicat de B. Mitrea, în *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 159—173.

¹⁵ Cf. I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, *passim*.

daco-geții lui Dicomēs, luptători de partea lui Antonius la Actium, ci prin bastarni¹⁶, care i-ar fi putut lua fie ca pradă, fie ca subsidii, cum apreciază academicianul C. Daicoviciu, pornind de la situația descoperirilor monetare înfățișată de Maria Chițescu. Este de notat că prin această atribuire se neagă numai fixarea lui Dicomēs în Moldova, dar nu se dovedește și localizarea lui în Muntenia, lucru pe care autorul nici nu și-a propus să-l facă în succinta notă amintită. Așezarea lui Dicomēs în Muntenia a fost, de altfel, mai mult afirmată de istoricii români, începînd cu V. Pârvan¹⁷, decît argumentată sistematic sau dovedită concret.

Din punctul nostru de vedere, legarea de bastarni sau de Dicomēs a aglomerării momentane în Moldova a denarilor antonieni nu constituie decît două ipoteze. Totuși, ipoteza „bastarnică” pare a fi cu totul neprobabilă. Cu nimic nu am fi mai departe de realitate, dacă am admite că fenomenul în totalitatea lui se poate datora pur și simplu unui fapt de circulație monetară, care, în momentul de față fiind cunoscut doar parțial, se manifestă curios și inegal, făcîndu-ne astfel să credem că avem de-a face cu alte semnificații istorice. Căci, dacă în Transilvania ar apare un singur tezaur de tipul celui de la Muncelu de Sus — lucru care nu e imposibil — am avea și aici 24 de locuri cu descoperiri și circa 400 denari antonieni, față de cele 12 puncte din Moldova cu aproximativ 420 de piese. În atare eventualitate, ar dispărea însuși suportul documentar de ordin numismatic, care să justifice abordarea problemei în modul în care s-a abordat și s-ar ajunge la constatarea unui simplu fenomen de circulație monetară, normal și analog în Dacia cursului majorității monedelor romane republicane sau din primul secol al Imperiului. De altminteri, chestiunea localizării lui Dicomēs în Moldova și pe considerente numismatice s-a putut ridica numai după semnalarea în 1964 a tezaurului de la Muncelu de Sus (jud. Neamț)¹⁸, care a răsturnat brusc echilibrul existent pînă atunci între numărul monedelor de acest gen găsite în Moldova și Transilvania.

Nu trebuie pierdut apoi din vedere un lucru important, bine cunoscut, anume că denarii bătuți în grabă de Antonius pentru nevoile războiului cu Octavianus, conțineau cu ceva mai puțin argint decît restul denarilor ce se aflau atunci sau după aceea în circuitul pieței. Precum se știe, valoarea intrinsecă mai slabă a monedelor a constituit totdeauna motivul principal pentru înlăturarea de la tezurizare și pentru rămînerea lor prelungită în circulație, atît în lumea romană, cît și la populațiile „barbare” din afara Imperiului. Acest fenomen credem că s-a petrecut și cu monedele respective, căci o regulă generală, consacrată de economia și practica din antichitate, nu se putea transforma brusc într-o excepție, și numai în acest caz. De aceea, mulți din denarii respectivi au putut veni din Imperiu în Dacia nu pe vremea lui Dicomēs, ci mult mai tîrziu, în tot cursul seco-

¹⁶ Pentru știrile literare despre bastarni, problema etnicului, a ariei geografice de răspîndire, istoria politică și așezarea lor în Moldova, vezi articolul lui Ihm, în *RE*, V, 1897, col. 110—112; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 65—72, 84—88, 90—93, 101—105, 240—243; R. Vulpe, în *Materiale*, I, 1953, p. 491—495.

¹⁷ *Op. cit.*, p. 85 „În ce privește pe Dicomēs — prietenul lui Antonius — regatul său pare a fi fost în cîmpia munteană”.

¹⁸ B. Mitrea, în *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 577, nr. 58.

lului I e.n. și chiar la începutul veacului următor, o dată cu denarii imperiali, superiori în privința conținutului de metal prețios. Compoziția și perioada *sigur mai târzie* în care s-au acumulat în Dacia unele dintre tezaurele la care ne-am raportat mai înainte, inclusiv cele de la Muncelu de Sus, Prăjești și Tibodu, nu numai că nu se opun acestei interpretări, ci chiar o sprijină într-o măsură apreciabilă.

Apoi, se cere relevată și observația că majoritatea descoperirilor monetare în discuție se află de-a lungul sau în bazinul unor cursuri de apă importante, pe unde de obicei circulau în antichitate negustorii și mărfurile, ceea ce ne îndrumă stăruitor spre sublinierea factorului comercial în procesul de penetrație și difuziune a acestor monede pe pământul Daciei preromane.

În consecință, fără să arborăm un nihilism științific sau un scepticism nejustificat, faptele și considerațiile expuse mai sus socotim că ne îndreptățesc să afirmăm cu toată obiectivitatea că criteriile numismatice utilizate pentru plasarea *sigur* în Moldova a regișorului daco-get sînt de fapt neconcludente. Nici acum nu se poate preciza, pe bază de dovezi certe, unde a stăpînit Dicomes. „Regatul” lui putea fi tot atît de bine în Muntenia, ca și în Moldova (cu o extindere în sud-estul Transilvaniei). Sigur pare a rămîne faptul că stăpînirea lui se afla undeva la nordul Dunării inferioare, în spațiul extracarpatic, fără a putea deocamdată să delimităm cu *siguranță* o regiune anume. Totuși, Maria Chițescu are meritul de netăgăduit că în strădania de soluționare a acestei „probleme de geografie istorică” dacică a adus în discuție un element nou, pe care a încercat să-l explice cu competență, element al cărui caracter probatoriu se va putea adevăra sau infirma numai prin noi documente și descoperiri viitoare¹⁹.

OÙ SE TROUVAIT LE « ROYAUME » DE DICOMES ?

RÉSUMÉ

Sur l'existence du « roi » daco-gète Dicomes, dans la période suivant la mort de Burebista (44 av.n.è.), il n'y a qu'une seule mention chez Plutarque (*Ant.* 63). Cette mention, corroborée par les données de l'œuvre

¹⁹ La Conferința națională de arheologie ținută la Craiova între 17 și 20 decembrie 1969, Iudita Winkler, vorbind despre pătrunderea denarilor lui M. Antonius în Dacia, a făcut cunoscut faptul că dînsa a depistat la Muzeul național maghiar din Budapesta un tezaur necunoscut în literatură, descoperit înainte de primul război mondial la Grădiștea Muncelului, tezaur format din peste 700 denari romani republicani și imperiali, între care mai mult de 200 exemplare sînt denari emiși de triumvirul M. Antonius. Această descoperire, necunoscută nouă la predarea pentru tipar a studiului de față, vine să confirme în mod strălucit opinia noastră expusă mai sus, anume că fenomenul în chestiune este un fapt de circulație monetară. În comunicarea sa de la Craiova, Iudita Winkler, care citise prezentul studiu, se pronunță și ea, categoric, aducînd considerente și date noi, în favoarea *penetrației pe cale comercială* a denarilor lui M. Antonius în Dacia. Tezaurul de la Grădiștea Muncelului, însoțit de comentariul numismatic și istoric legat în mare măsură de problemele abordate de noi aici, urmează să apară — după cum ne informează colega Iudita Winkler — în *SCN*, vol. V.

de Cassius Dion (*CL*, 22) concernant l'intervention de certains chefs **daco-gètes** dans les guerres civiles de la fin de la République romaine, a permis aux historiographes roumains d'arriver à la conclusion que c'est **Dicomes** qui aurait prêté son aide militaire à Marc Antoine dans la bataille d'**Actium** (31 av.n.è.), livrée contre Octavien Auguste.

Partant de ces sources littéraires antiques et de l'observation que de toute la Dacie c'est le centre de la Moldavie qui a livré le plus grand nombre de deniers émis par Marc Antoine pour ses légions, avant la bataille d'**Actium**, Maria Chițescu tâche de prouver que **Dicomes** avait régné en Moldavie et non pas en Munténie, comme on l'avait affirmé auparavant (*SCIV*, 19, 4, 1968, p. 655—665). Une preuve à l'appui de cette hypothèse serait justement l'agglomération en Moldavie des deniers susmentionnés, qui seraient parvenus là, *en premier lieu, en tant que solde payée par Marc Antoine à Dicomes, pour l'aide prêtée à Actium.*

En considérant que l'inventaire des monnaies en discussion, découvertes jusqu'à présent sur tout le territoire de la Dacie, pourrait être celui présenté par Maria Chițescu, C. Daicoviciu réfute pourtant la localisation du « royaume » de **Dicomes** en Moldavie, en opinant pour une autre, plus plausible, en Munténie (« Steaua », Cluj, février 1969, p. 100—101). L'agglomération des deniers de Marc Antoine est envisagée par cet auteur comme relevant plutôt des Bastarnes que de **Dicomes**.

L'auteur de cette étude, en examinant d'une manière critique le fonds documentaire du problème, surtout du point de vue numismatique, démontre qu'il n'y a aucune preuve sûre permettant de localiser le « royaume » de **Dicomes** dans une région précise du pays.

En ajoutant 13 nouvelles localités à la liste des découvertes monétaires de la Dacie transylvaine, l'auteur prend en considération la possibilité de la fréquence relative et momentanée des deniers respectifs en Moldavie. Il ne serait donc pas exclu que ce phénomène, dans son ensemble, soit réduit à un simple fait de circulation monétaire; par conséquent, l'argument numismatique est, pour l'instant, inopérant.

Quant à la localisation du « royaume » de **Dicomes**, on peut arguer seulement qu'il existait quelque part au nord du Bas-Danube, dans l'espace extracarpatique, et que les documents existants ne sauraient aider à une détermination plus exacte.

